

Мойсієнко А.

НАРОДНА ЗАГАДКА В ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНОМУ ВИМІРІ

К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2016. — 176 с.

Народні загадки становлять об'єкт збирання й дослідження, звичний для фольклористів, натомість як окремий різновид мовних утворень вони не отримали достатньої уваги дослідників-лінгвістів. Це, зокрема, виявляється у підході до загадок як до паремійних складників фразеологічного фонду тієї чи іншої мови: виходячи з притаманного сучасній науці широкого розуміння одиниць, належних до лексико-фразеологічного рівня, фахівці, які вивчають фраземи, залучають до своїх студій також і паремії, однак відповідний матеріал, як правило, обмежується лише прислів'ями та приказками. Так само коло мовознавців, як в Україні, так і за її межами, котрі займаються загадками, також дуже обмежене. Одним із них є автор рецензованої монографії А. Мойсієнко, перу якого належить ціла низка досліджень у цій галузі.

У новій книзі А. Мойсієнко загадка постає як предмет комплексного вивчення. Це почасти пов'язано з тим, що, як і інші фразеологічні та паремійні утворення, загадки становлять багаторівневі структури, і кожний з їхніх структурних рівнів (звуковий, лексичний, граматичний) може бути окремим об'єктом аналізу. З іншого боку, можливість і, отже, необхідність комплексного підходу до загадок зумовлена такими чинниками, як їхня функціональна амбівалентність (пор. їх використання як складника ритуалу, з одного боку, і, з другого, — розважально-ігрової роль у традиційній народній культурі та суголосність з «енігматичними» утвореннями, властивими сучасній масовій культурі, такими як кросворд). Крім цього, щодо загадок тут можливе застосування того, що М. Гловінський назвав різними «стилями сприйняття»¹, причому в даному випадку ці стилі можуть бути приурочені до різних за своєю відносною хронологією культурних типів. Альтернативою осучасненого, суто естетико-поетичного прочитання загадок може бути така їхня інтерпретація, яка є суто когнітивною і враховує відображені в них моделі архаїчного мислення, а також їхню роль як прадавніх носіїв суспільно значущої інформації. У цьому зв'язку слід згадати,

по-перше, взаємовідношення загадок з міні-текстами інших жанрів фольклору, передусім з прислів'ями та приказками, і, по-друге, — взаємовідношення між первинним та вторинними контекстами застосування загадок. Нарешті, не слід забувати й можливості, що їх розкриває порівняльне вивчення загадок, установлення відповідних міжмовних паралелей та їх витлумачення в генетичному та / чи типологічному розумінні.

Комплексність підходу А. Мойсієнко до загадок відображає структура його монографії. Її перший розділ присвячено особливостям граматичної організації тексту народної загадки. Тут автор розглядає діапазон синтаксичних структур, представлених в українських загадках, пов'язуючи особливості їх функціонування в цьому паремійному жанрі з засадничою двочленністю структури їхнього тексту (тобто наявністю в ньому двох складників, власне загадки та її розгадки), а також із специфічним характером смислової співвіднесеності цих складників, обидва з яких мають спільний денотат, але при цьому різняться характером його витлумачення, у першому випадку «енігматичного», зашифрованого за допомогою тих чи інших предметних кодів, а в другому — прямого й експліцитного.

Другий розділ «Динаміка смислових відношень у народній загадці» висвітлює питання, пов'язані з тим, що можна назвати зворотним перекодуванням внутрішньої форми загадки з метою встановлення її прихованого денотата. Тут у методологічному апараті автора ключова роль належить категорії співвідносного компонента, який є структурним корелятом відгадки у смисловій структурі власне загадки. У цьому концептуальному контексті автор також розглядає роль лексичного повтору в розгортанні смислової структури загадки і, крім того, характер застосування загальнофольклорних формул (тобто кліше, що зустрічаються як у загадках, так і деінде у фольклорі) у побудові загадкового тексту.

У третьому розділі «Народна загадка: від абстрактно-узагальненого до національно-ідентичного» автор звертається до традиційного для пареміологічних студій питання про співвідношення універсального й етноспецифічного в мовній картині світу, тобто

¹ *Głowiński M. Świadectwa i style odbioru // Teksty : teoria literatury, krytyka, interpretacja. — 1975. — N 3 (21). — S. 9–28.*

до тієї проблеми, що її З. Г. Коцюба окреслила як пареміологічний парадокс². Численні приклади, якими А. К. Мойсієнко ілюструє вживання в текстах загадок різних лексичних одиниць, особливо тих із них, які позначають реалії традиційної народної культури і значущі для української ментальності складники природного довкілля, а також формують мовний образ людини у загадках, — усе це переконливо свідчить про те, що даний різновид паремійних утворень дуже важливий для вивчення семантики етнічних стереотипів і символів, для встановлення тих, нерідко архаїчних, смислів і асоціацій, які передаються національно забарвленою лексикою. Водночас хотілося б привернути увагу автора до іншої проблеми, яка тут постає, а саме до етносемантичної специфіки того фрагмента фольклорно-мовної картини світу, який представлений загадковим матеріалом, до тих не лише збігів, а й розбіжностей, що існують між загадками, з одного боку, та іншими фольклорними жанрами (зокрема прислів'ями і приказками), — з другого.

Автор рецензованої монографії відомий не лише як учений-лінгвіст, а й як поет. Через це видається не випадковим, що загадки цікавлять його не лише як носії інформації та інструменти пізнання дійсності, а й як художні тексти, як витвори мистецтва, здатні принести естетичне задоволення. У рецензованій монографії окремий, четвертий, розділ присвячено естетичному потенціалові слова у загадці, і в цій сфері об'єктом дослідницького інтересу А. Мойсієнка стали слова-оказіоналізми, а також римовані конструції та загадкове анаграмування. Автор обґрунтовано пов'язує ці явища з елементом гри в загадці, причому річ тут не лише в ігровому характері художньої творчості взагалі (і, отже, будь-якого мистецького витвору) чи в ролі загадки як складника ігрового ритуалу в архаїчних культурах: оскільки, за Р. Й. Якобсоном, поетична функція мови орієнтована на мовленнєве повідомлення як на складник комунікативної ситуації, то цілком природно, що у випадку загадок у цій орієнтації знаходить свій вияв і ігрова стихія, об'єктом ігрових маніпуляцій і метаморфоз у них є й сама мова, а гра слів стає однією з істотних засад загадкового текстотворення.

Основним для двох останніх розділів монографії є застосування зіставного методу в інтерпретації досліджуваного автором матеріалу. У першому з них («Народна загадка в

системі і структурі інших жанрових утворень») А. Мойсієнко спершу розглядає відношення загадки до інших фольклорних жанрів, наводячи численні випадки майже дослівної близькості між паремійними утвореннями цього типу та прислів'ями, «діалогічними» піснями й відповідними фрагментами деяких казок, і вказуючи у зв'язку з цим на первісну роль загадки як елемента архаїчного обряду й міфологічного тексту. Далі він переходить до загадок як компонентів уже писемних текстів, як давніх, навіть літописних (з можливими тут запозиченнями з прецедентних текстів), так і текстів сучасної художньої літератури, прозових і поетичних. В останньому розділі «Про деякі типологічні особливості загадкових текстів» об'єктом зіставлення стають типологічно значущі подібності й відмінності, зокрема стосовно клішованих виразів, у тих із цих текстів, що належать до генетично споріднених мов. Насамкінець автор звертається до теми співвідношення народних і літературних загадок, простежуючи численні випадки фольклорно-паремійного підґрунтя останніх.

У цілому монографію характеризує збалансоване співвідношення теоретичних фрагментів з ілюстративним матеріалом. Використаний у книзі мовний фактичний матеріал стосується переважно, але далеко не виключно, української мови. Те саме, *mutatis mutandis*, можна сказати і про бібліографію (як про ту, що подана наприкінці книги, так і про списки літератури до окремих розділів): тут також подибуємо покликання як на вітчизняних, так і на зарубіжних дослідників.

Рецензована монографія є своєрідним підсумком багатоаспектного попереднього доробку А. Мойсієнка в галузі дослідження загадкових паремій, вона може оцінюватися і як вступ до студій у цій галузі, призначений водночас і для філологів-початківців, і для досвідчених фахівців. Ця книжка становить безперечний інтерес для пареміологів, які працюють з матеріалом української, а також інших слов'янських і неслов'янських мов, для етнолінгвістів та фольклористів, семіотиків та культурологів.

С. С. ЄРМОЛЕНКО

² Коцюба З. Г. До питання про пареміологічний парадокс // Мовознавство.— 2006.— № 4.— С. 41–53.